

Här ligger ett bruk begravet

Om den dolda agendan bakom bruksandans konstruktion

Karin Högström

Abstract

When it comes to the identity of place and growth, decision makers, media and people every so often refer to the vague concept of spirit. While some cities, regions and communities are praised for their entrepreneurial and innovative spirits, others are disparaged. The latter seems to be especially true for industrial communities.

From a social constructivist perspective, the industrial community spirit is reproduced on different levels of society. This study focuses on how the spirit is described and recreated in statistics, research and above all media. The methods used are content analysis and ideology critique, with an emphasis on whether the description of the spirit has been positive or negative in Swedish press since the industrial crisis in the 1970s. The results show that the negative narratives outnumber the positive and that the spirit is most commonly described in terms of loyalty, responsibility, fellowship and hierarchy, as well as being inhibited and narrow-minded. In relation to theories of growth, the industrial community spirit can, at least from a liberal point of view, be taken as a negative social capital.

Nyckelord: bruksanda, socialkonstruktivism, innehållsanalys, ideologikritik, identitet, tillväxt

Antal ord: 10065

Innehållsförteckning

1	Inledning	1
1.1	Syfte och frågeställning	1
1.2	Socialkonstruktivism	2
1.3	Material.....	3
1.4	Innehållsanalys och ideologikritik.....	3
1.5	Disposition.....	5
2	Allting har en anda	6
2.1	Platsens identitet.....	6
2.2	Plats för medborgaren.....	7
3	Varför tillväxt.....	9
3.1	Den kreativa klassen.....	9
3.2	Socialt kapital	10
3.3	Humankapital.....	11
3.4	Entreprenören – vår tids hjälte.....	12
4	Idémakten talar	13
4.1	Forskningen	13
4.1.1	Kultur.....	14
4.1.2	Ideologi.....	15
4.1.3	Identitet.....	17
4.2	Statistiken	18
5	Media säger sitt	20
5.1	Gemenskapen och inskränktheten	20
5.2	Lojal på gott och ont.....	21
5.3	Hierarki och dominans.....	22
5.4	Identitet en ideologisk fråga.....	22
6	Avslutning.....	24
6.1	Diskussion	24

6.2	Vidare forskning.....	25
7	Litteraturförteckning.....	26

1 Inledning

Trots att det gått årtionden sedan bruken och brukspatronerna figurerade i näringslivet talas det om bruksorten som en särskild plats. Industrierna är nedlagda, men arvet från tiden innan 1970-talets allmänna lågkonjunktur lever enligt många vidare, inte minst i form av den så kallade bruksandan (jfr ex Rydén 1997:57f). I en era febrig av entreprenörsanda rimmar denna mentalitet tämligen illa. Bruksandan gynnar inte entreprenörskapet, konstateras det i landsbygdsprogrammet Leader (<http://www.glesbygdsverket.se>). Entreprenören, vår tids hjälte, är med andra ord en person som inte drabbats av eller är en del av bruksandan. Vissa bruksorter vill naturligtvis inget hellre än att invånarna ska anamma entreprenörstänkandet och få kommunen på fötter igen. Många är kommunerna som försökt lösa denna ekvation genom olika attitydförändrande insatser, med oklara resultat. Attitydförändringar är svåra att mäta, och kanske ännu svårare när det man vill förändra tycks tämligen svårgreppat.

1.1 Syfte och frågeställning

Vad menas egentligen med bruksandan? Är en anda, generellt sett, en mentalitet, identitet, kultur, stämning? Vad bruksandan beskriver och betyder tycks variera från person till person, och spännvidden är stor. Begreppets innebörd har dessutom skiftat genom åren (Bursell 1997:17). Antingen är det ett uttryck för lojaliteten, gemenskapen och solidariteten, eller för en patriarkal maktstruktur och hierarkisk ordning, bakåtsträvande, konservatism och trångsynthet. Oberoende av definition, är det verkligen rimligt att förutsätta att alla gamla bruksorter karaktäriseras av en bruksanda? Har alla invånarna på orten en bruksmentalitet? Antagligen inte. Vissa bruksorter, såsom Hällefors, sägs ha "vänt trenden" (Bornholm 2006:7). Om man som vissa ser bruksandan som en myt blir svaret att den inte finns, någonstans, bortsett från vår föreställningsvärld. Men finns gör den; vi talar ju om den.

Avsikten med uppsatsen är alltså inte att undersöka om det existerar en bruksanda, utan hur den konstrueras, och vilka bakomliggande faktorer som kan tänkas styra konstruktionen. Min förförståelse är att oavsett om bruksandan är ett uttryck för solidaritet eller bakåtsträvande, så är den svårkombinerad med de förhärskande tillväxtteorierna.

- Vilka värderingar avspeglas i konstruktionen av bruksandan efter 1970-talets industrikris?

1.2 Socialkonstruktivism

”Det vi uppfattar som naturligt och som sunt förnuft ska inte tas för givet utan utforskas.” (Wenneberg 2001:13). Det kan framstå som självklart att bruksandan, med sin jantelag och intolerans, är dålig av naturen. Så är självklart inte fallet, sett ur ett socialkonstruktivistiskt perspektiv. Peter Berger och Thomas Luckmanns tankar har haft avgörande inflytande på socialkonstruktivismen. De menar bland annat att verkligheten, samhälleligt och socialt, skapas av människan, och att både våra subjektiva uppfattningar och våra kunskaper bestäms av den sociala kontext vi befinner oss i (Wenneberg 2001:37). Så skulle alltså bruksmentaliteten kunna förklaras – det vill säga att attityderna och värderingarna uppstått i och ur bruksortens sociala och ekonomiska sammanhang. Viktigare ändå, kan det förklara varför vissa tillväxtförespråkare anser att mentaliteten är fel eller dålig. Det beror helt enkelt på kontexten. ”En kontextberoende kunskap är ett villkor – vår kunskap är förankrad i tid och rum och kan inte frigöras från dessa betingelser.” (Wenneberg 2001:29). Tillväxtens nödvändighet är alltså också en social konstruktion.

Kontexten i sig kan kräva en förklaring. Någon eller några styr över det sociala sammanhanget. Enligt Marx är det ”den härskande klassens tankar som blir förhärskande” (Wenneberg 2001:33). Här om någonstans känns gränsen flytande mellan socialkonstruktivismen som teori och diskursteorins maktperspektiv samt hegemonibegrepp. När jag säger att uppsatsen utgår från en socialkonstruktivistisk syn på verkligheten och kunskapen, ansluter jag mig inte till den idealistiska ontologin; alltså att den fysiska verkligheten inte finns oberoende av vår kunskap om den (Wenneberg 2001:95). Däremot tror jag, liksom Barlebo Wenneberg, att det är viktigt med ett kritiskt perspektiv på sociala institutioner. Institutionerna finns av en anledning. De fyller en funktion: annars skulle de inte fortsätta reproduceras (Wenneberg 2001:161f).

Ett annat viktigt begrepp för uppsatsen är ideologi. Med utgångspunkt i marxismens ideologiteori, där föreställningar förklaras genom den ojämna fördelningen av makt och resurser i klassamhället (Howarth 2005:126), formulerar Althusser sin egen syn på ideologi. Enligt honom styr ideologin reproduktionen av samhället och får verkliga, materiella följder. Ideologin som social praxis gör individer till subjekt, genom att tillskriva dem vissa karaktärsdrag; Althusser talar om klassperspektivet samt en särskild social och politisk identitet. Ideologins funktion är vidare att få världen som subjekten lever i att verka naturlig eller självklar (Howarth 2005:135-6). Att tala om bruksanda och entreprenörsanda blir lätt en ideologisk fråga – de representerar inte bara dåtid och nutid utan olika ideal, olika syn på människan och ekonomiska produktionsförhållanden. Att inte diskutera begreppen i termer av ideologi vore inte bara att blunda för en eventuell politisk eller ekonomisk agenda utan till och med ointressant.

En viktig poäng konstruktivister gör är att den sociala verkligheten inte existerar utanför vetenskapsdiskursen, utan att den formas av vetenskapen. Vi kan bara kännas vid verkligheten via våra kognitiva strukturer, men det är därmed inte

sagt att verkligheten alltigenom skapas i vår sinnesvärld (Delanty 1997:112). Den sociala verkligheten finns givetvis oberoende av vad socialvetenskapen gör, men socialvetenskapen spelar en aktiv roll i formandet av kunskap (Delanty 1997:114). Resultaten i uppsatsen beror till stor del på sammanhanget jag som författare befinner mig i, mina erfarenheter och den tidigare forskningens innehåll. De är även med att skapa bilden av och kunskapen om bruksandan (jfr Delanty 1997:115).

1.3 Material

För att ge en bild av hur bruksandan konstrueras kommer arbetet framförallt att bygga på en analys av tidningsartiklar som innehåller begreppet bruksanda. Hur och i vilka sammanhang skrivs det om bruksandan, och av vem? Källorna är tidningar och tidskrifter i pressarkiven Mediearkivet, Affärsdata och Presstext. Jag intresserar mig framförallt för bruksandans betydelse i modern tid, vilket i det här sammanhanget innebär tiden efter industrins omstruktureringar på 1970- och 80-talen. Varför prata om en bruksanda när det, i många fall, inte finns ett bruk? Begränsningen bakåt i tiden kan också motiveras med att intresset för entreprenörskapet med tillhörande värderingar och egenskaper växte fram på 1990-talet (Henrekson & Stenkula 2007:17). Det finns även en helt praktisk förklaring: ingen av databaserna ger någon äldre träff än 1983, vilket beror på databasernas täckning. Affärsdata har material från 1982 till dags dato, Mediearkivet från 1987 och Presstext från tidigt 1990-tal.

Sammanlagt förekommer bruksandan 550 gånger i databaserna (2009-08-04). Samma artikel har i vissa fall funnits i fler än en av databaserna, men har då bara räknats en gång. En annan anledning till bortfall är att länkarna till vissa artiklar inte har fungerat, och inte återfunnits på den aktuella tidningens webbplats. Mitt underlag för analysen har efter genomgången varit 363 artiklar. Övrigt material har varit fakta från Sveriges Kommuner och Landsting, SKL, samt tidigare forskning om bruksandan.

1.4 Innehållsanalys och ideologikritik

Eftersom min ambition med studien var att täcka allt tillgängligt material i databaserna har en närläsning och analys av varje enskild artikel varit en omöjlighet. Det bästa alternativet för att uppnå syftet med uppsatsen var en kombination av innehållsanalys och kritisk ideologianalys. Samtliga analysenheter, alltså artiklar, krönikor, recensioner och så vidare, har kategoriserats utifrån beskrivningen av bruksandan, det vill säga om det är positiva, negativa, både positiva och negativa eller neutrala värderingar. De är även grovt kategoriserade utifrån olika teman, såsom näringsliv, idrott,

företagande och kultur. Undersökningen har med andra ord kvalitativa inslag då bestämningen av tema samt beskrivning av bruksandan kräver en tolkning av varje enskild enhet, men också kvantitativa i och med att den mäter om det är fler eller färre positiva eller negativa artiklar, samt vilket sammanhang bruksandan vanligtvis förekommer i. Reliabiliteten blir givetvis något lidande vid en manuell jämfört med en datoriserad analys (Bergström & Boréus 2005:86), särskilt när det är ett tämligen stort antal artiklar som ska täckas. Men eftersom fokus har legat på en enkel tolkning, alltså huruvida beskrivningen av bruksandan är positiv eller negativ, borde missarna vara relativt få. Jag har även dubbelkodat delar av materialet. Artiklarnas teman kan i det sammanhanget orsaka större problem. Själva tematiken har dock ingen betydande roll i analysen, och jag har inte dragit några slutsatser baserat på osäkra kort.

Sammanlagt nämns bruksandan i 80 olika tidskrifter. 47 av dem står för 272 av träffarna och ligger till grund för en analys av kopplingen mellan beskrivningen av bruksandan och de aktuella tidskrifternas politiska tendens, eller ideologiska uppfattning. Databasen Nya Lundstedt har använts i den ideologiska kategoriseringen. De 33 tidskrifter som saknas är antingen facktidningar, eller så har jag inte kunnat hitta några tillförlitliga uppgifter om politisk tendens.

Den kritiska ideologianalysen har ett tydligt maktperspektiv och en avslöjande ambition: det vill säga att synliggöra vilka principer som egentligen styr (Bergström & Boréus 2005:157). Ideologibegreppet utgår från ett av Marx två sätt att se på ideologi: den negativa traditionen. Enligt denna ”kännetecknas samhället av starka motsättningar som hotar dess existens, vilket leder till att dessa behöver döljas med olika föreställningar, exempelvis om samförståndets dygder” (Bergström & Boréus 2005:152f). Med det synsättet kan man alltså påstå att föreställningar om exempelvis bruksandan i själva verket maskerar en dold agenda och kamp.

För att lyckas med ”kritiken av den härskande ideologin” (Bergström & Boréus 2005:153) utgår uppsatsens analys från Bergström och Boréus tre steg, dock något modifierade: först tolkas beskrivningen av bruksandan som positiv eller negativ, därefter definieras temat, och slutligen beskrivs i vilket socialt sammanhang texten producerats, alltså tidningens politiska tendens. I och med detta ska ideologins funktion begripliggöras (Bergström & Boréus 2005:167, 178). I analysen har jag fokuserat på liberalism/nyliberalism och socialism inom områdena ekonomi, grundvärderingar och samhällsteori, med Reidar Larssons *Politiska ideologier i vår tid* som referenspunkt (Larsson 2006). Tolkingsstrategin är med andra ord framförallt avsändarorienterad, även om det inte går att bortse från min egen förståelse, vilket i sig är en annan tolkningsstrategi. Det vore också intressant med mottagarfokus på studien (jfr Bergström & Boréus 2005:25ff). Hur uppfattar en viss läsare artiklarna om bruksandan? För att tydliggöra den dolda agendan är dock avsändarorienteringen den mest logiska strategin.

Jag har också jämfört beskrivningarna av bruksandan i artiklarna med hur den omskrivits i forskningen, och inte minst kopplat den syn på bruksandan artikelförfattarna ger uttryck för med uppsatsens tillväxt- och identitetsteorier. Uppsatsen är teorikonsumerande i den bemärkelsen att teorierna knappast prövas

utan syftar till att ge alternativa tolkningar av och förklaringar till den luddiga begreppsapparaten kring bruksandan.

1.5 Disposition

Uppsatsen inleds med en diskussion kring begreppet anda, teorier om platsers identitet samt platsens betydelse för invånarnas identitet och slutligen en genomgång av några för bruksandan relevanta teorier om tillväxt. Därefter undersöks hur bruksandan konstrueras på samhälls nivå, det vill säga i forskning, statistik och media. Genomgången av forskningsläget ger också en viss beskrivning av bakgrunden till begreppet bruksanda. Uppsatsen avslutas med en sammanfattande analys och diskussion kring bruksandan och hur vi kan förstå den i ett samhälle utan bruk.

2 Allting har en anda

Nationalencyklopedin definierar anda som en ”(förmodad) djupare innebörd”, alltså att göra något i någons eller efter någots anda. Vi säger dock knappast att någon i Fagersta gjorde något i brukets anda. Mer rimlig är nationalencyklopedins första förklaring: att anda är en ”förhärskande stämning” (²<http://www.ne.se>). Bruksandan skulle med andra ord vara den rådande stämningen på bruket eller kanske bruksorten. Frågan är dock till hur stor hjälp det är att prata om stämning, istället för anda. Det är lika omöjligt att ta på, lika krångligt att kartlägga och svårt att bevisa. Ändå talas det i termer av entreprenörsanda och bruksanda, och det finns mängder av egenskaper, begrepp och vokabulär som associeras till dessa ”förhärskande stämningar” vilka sägs ha så stor betydelse för tillväxten.

2.1 Platsens identitet

På samma sätt som vi talar om bruksanda förekommer diskussioner om det mer neutrala ”platsanda” (Forsberg et al 2001:4). Kommunens identitet finns givetvis inte oberoende av medborgaren och betraktaren. Den är skapad i lika stor utsträckning som medborgarens egen identitet är. Följaktligen kan man inte tala om platsens identitet i singular; den betyder olika saker för olika människor. Men även om platsens identitet konstrueras, så finns en skillnad mellan platsen som en del av medborgarens identitet, och medborgaren som en del av platsens identitet. Dessutom åtskiljs extern lokal identitet, det vill säga hur platsen uppfattas utifrån och marknadsförs, och intern lokal identitet, alltså hur invånarna känner för sin plats. Kåring Wagman menar att bruksorten är typexempel på en ort där båda sistnämnda identitetstyperna springer ur ortens produktion. I och med strukturomvandlingen tampas bruksorterna sålunda med en identitetskris i dubbel bemärkelse. Vad den lokala identiteten egentligen består av är ett känsligt ämne. Marknadsförarna kan bedöma platsens egentliga historia som opassande för marknadsföring, med risken att vissa kulturer osynliggörs, såsom arbetarklassens, kvinnornas eller invandrarnas, medan den borgerliga ekonomiska och kulturella elitens bild av staden marknadsförs utåt (Kåring Wagman 1998:80-89).

Platsen har enligt John Urry blivit ett centrum för konsumtion, där varor produceras, köps och säljs, den konsumeras visuellt av turister och blir bokstavligen konsumerad när industrier, historia, byggnader och så vidare slits ner och förbrukas (Urry 1995:211f). Dess betydelse i dagens ekonomi har även uppmärksamats av sociologen Manuel Castells. Den plats, landsända, världsdal eller samhällsklass som inte är en nod i det nätverk där kapital, människor och information passerar riskerar att kopplas bort (Karlsson 2003:82). Inte minst

bruksorterna drabbas: ”Tillbakagången för det traditionella industrisamhället har skapat en tilltagande social polarisering som lett till att allt större grupper av människor utestängts från vitala aspekter av samhällslivet.” (Sernhede 2003:109). Denna process, med stigande grad arbetslöshet och uppgivenhet, leder ofrånkomligen till mer eller mindre ökande klasskillnader, menar Sernhede (Sernhede 2003:109). I vår globala ekonomi är storstäderna vinnare på de små städernas bekostnad, när dessa dräneras på både kunskap och kreativitet (jfr Forsemalm 2003:145).

I vissa sammanhang, när bruksorter och bruksandan diskuteras, låter det som om ingenting förändrats. Det har det givetvis. När det förr sattes likhetstecken mellan bruksföretaget och lokalsamhället, talar vi idag om företagen och om samhället som två separata entiteter. Företagen lever numera så att säga sina egna liv, mindre och mindre låsta till samhället i övrigt, samtidigt som samhället i sig fortfarande står i beroendeställning till storföretagen (Berger & Melin 1984:15). Bruksorterna genomgick, även med det synsättet, en rätt radikal identitetskris i och med 1970-talets strukturomvandlingar (jfr. Sørensen 1995:54). Det sociala kontraktet mellan bruket och arbetarna upplöstes och försvann, trots protester och fackets styrka. Idag råder i Söderfors, Sørensens exempel, en klyfta mellan de gamla arbetarna och de nya. De gamla klagar på att de nya inte har respekt för auktoriteter, är mer intresserade av pengar än plikten till jobbet, saknar en platskänsla. De äldres betydelsevärld är kort sagt hotad. Det är dock inte åldern som avgör vilken grupp arbetarna tillhör, utan vilken betydelsevärld de tillägnar sig. ”Trotjänarandan” kommer alltså inte dö ut (Sørensen 1995:55ff). Betyder det att bruksandan inte heller försvinner? Det återstår att se.

Torgny Segerstedt och Agne Lundquist gjorde på 1940-talet en industrisociologisk undersökning för att studera människors anpassning från bondesamhälle till industrisamhälle (Åberg 1990a:7). Drygt fyrtio år senare gjordes en uppföljning av studien för att se vad, om något, förändrats sedan dess. Ett för bruksandan intressant resultat är minskningen i andelen arbetare och tjänstemän som identifierar sig med arbetarklassen: från över 80 till 50% i det förra fallet, och från 56 till 20% i det senare (Åberg 1990b:438). Författarna ställer sig av olika anledningar skeptiska till teorier om långsiktig social förändring: ”om differentieringsprocessen går så snabbt att de integrerade institutionerna inte hinner utvecklas, får människorna svårt att finna sig till rätta”. Följden av hastiga ekonomiska förändringar blir ett tillstånd av oordning och konflikt (Åberg 1990b:72, 452). Det tar tid för värderingar att förändras, men att bruksandan är densamma som den var på brukspatronens tid är något långsökt. Därmed inte sagt att bruksandan i sig är tagen ur luften – det finns rimligtvis en anledning till att vissa attityder anses typiska för bruksortens invånare.

2.2 Plats för medborgaren

Var man bor och är uppväxt är viktiga komponenter i människans identitetsuppfattning. Enligt Richard Florida är platsen man bor på i kombination

med vad man gör identitetens viktigaste beståndsdelar. Tidigare identifierade många sig med företaget och arbetsgivaren, men den tiden är alltså över. Platsen är på god väg att bli en statuskälla (Florida 2006:274f).

Det finns på somliga bruksorter en spänning i och med osäkerheten inför framtiden. Politikernas och tjänstemännens förväntningar på medborgarna kolliderar i vissa fall med medborgarnas förväntningar på dem. Tjänstemännen väntar på initiativ från invånarna och drömmer om entreprenörer, medan invånarna själva vill få allt fixat och serverat – en attityd som onekligen för tankarna till bruksandan (jfr Gagge 1997:68). Kanske är det dock en orättvis bild; den är åtminstone tillspetsad. Gnällspikarna låter ofta högre än de nöjda, vilket kan betyda att bakåtsträvandet blir synliggjort på ett icke representativt sätt.

Identitetspolitik står i fokus för Nancy Frasers omdebatterade artiklar om dikotomin mellan politik för omfördelning av resurser och för erkännande av förtryckta identiteter. Erkännandets politik utgår från den hegelianska idén att identiteten konstrueras genom dialog och ömsesidigt erkännande. Den som förnekas detta erkännande drabbas av en förvrängning, både av identiteten och av relationen till sig själv. Genom upprepade möten med den stigmatiserande synen från den kulturellt dominante andre internaliserar medlemmar i de nedvärderade grupperna negativa bilder och förhindras från att utveckla en egen hälsosam identitet (Fraser 2005:244f). Måhända är det tveksamt om bruksandans anförvanter verkligen domineras av entreprenörsförespråkarna; de så kallade bakåtsträvarna är en stor grupp. Däremot finns det med all säkerhet situationer där bruksortsidentiteten i större eller mindre utsträckning stigmatiseras. Det är också möjligt att det är bruksorten i sig, inte individerna som bor där, som stigmatiseras.

De som ser osynliggörandet av vissa identiteter som en kulturell skada fokuserar på förnedrande framställningar vilka inte är socialt grundade. Problemet är den fritt flytande diskursen, inte institutionaliserade normer och betydelser. Vad dessa människor missar enligt Fraser är kopplingen till orättvisa omfördelningar av resurser som exempelvis institutionaliserats på arbetsmarknaden. Andra identitetspolitiker ser orättvis omfördelning som ett uttryck för kulturella hierarkier; det vill säga att den proletära identitetens nedvärdering ligger bakom klassförtrycket. Med det synsättet behövs ingen omfördelning utan ett erkännande (Fraser 2005:245).

Genom att se bruksandan som ett kulturellt tillkortakommande missar man alltså enligt Fraser att det egentligen är en fråga om resurser och hur dessa fördelas. Bruksandan och hur den tillämpas blir med det synsättet en klassfråga. Problemet enligt Fraser är att erkännandets politik förskjuter och ersätter omfördelningspolitiken. Om vi hade levt i ett rent kulturellt samhälle, utan ekonomiska relationer, skulle erkännandet även lösa problem med orättvis fördelning. Men så är inte fallet, menar Fraser (Fraser 2005:245). Hennes lösning är att se erkännandet som en fråga om social status: "To view recognition as a matter of status means examining institutionalized patterns of cultural value for their effects on the relative standing of social actors." (Fraser 2005:247). Problemet med att inte bli erkänd tacklas alltså med att förändra institutionerna och utforska hur nedvärderingen är kopplad till ekonomisk klass, inte med att uppvärdera identiteten (Fraser 2005: 248ff).

3 Varför tillväxt

Talet om tillväxten ekar överallt. Tillväxten är inte en morot utan ett måste, och framstår alltmer som det överordnade målet för politik världen runt. Kraven ställs dessutom på alla nivåer. Det finns tillväxtligor för världens länder såväl som för våra svenska kommuner. Att ställa sig utanför denna tävling är kort sagt en omöjlighet. Åtskilliga teorier och modeller för tillväxt har formulerats genom åren, och även om inte syftet med uppsatsen är att testa tillväxtteorier på svenska bruksorter, kan tankarna bidra till förståelsen för synen på bruksandan och dess eventuella olämplighet. I detta avsnitt nämns ett fåtal inflytelserika tillväxtteorier. Särskilt tankarna bakom den kreativa klassen och entreprenörskapet bygger på en normativ idé om tillväxt som det främsta målet.

3.1 Den kreativa klassen

Richard Floridas teori om den kreativa klassen som tillväxtens motor anammades av politiker och stadsplanerare världen över när den introducerades för ett antal år sedan (Hoyman & Faricy 2009:311). Grundtanken i teorin är att förändringarna i samhället när det gäller exempelvis arbetsmarknad och värderingar beror på framväxten av en ny klass, bestående av människor med kreativa yrken, såsom designers, arkitekter, konstnärer. ”Eftersom kreativitet är drivkraften bakom ekonomisk tillväxt blir den kreativa klassen, mätt i inflytande, samhällets dominerande klass.” (Florida 2006:23). Enligt Florida finns vidare ingen viktigare enhet socialt och ekonomiskt än platsen, och den plats som får mest tillväxt är den med höga värden på Floridas tre T:n: Talang, Teknologi och Tolerans (Florida 2006:15).

Kritiken mot Florida är hård, och kommer inte bara från Hoyman och Faricy. Studier av teknologins inflytande på tillväxt visar att teknologi som förklarande faktor är begränsad eller beroende av andra faktorer. Även om det finns ett samband mellan tolerans och storstadsliv så är det kausala förhållandet mellan tolerans och mångfald oklart, vilket talar mot Florida. Samtidigt som han hävdar att det finns ett samband mellan förekomsten av homosexuella, konstnärer samt utlandsfödda och öppenhet, så finns det bristande bevis för att närvaron av dessa grupper i sig stimulerar ekonomisk tillväxt. Den främsta kritiken mot teorin är kort sagt att den saknar några som helst kausala mekanismer (Hoyman & Faricy 2009:314-16).

Ur ett svenskt perspektiv är dock Florida rätt intressant; han har mer eller mindre pekat ut Sverige som ledande i Europa när det gäller kreativitet och innovationer (Tinagli et al 2007:8). I ett samarbete med Handelshögskolan vid

Göteborgs universitet rankades Sveriges län och kommuner utifrån hans kreativitetsindex, och då visade det sig att exempelvis Gnosjö, företagsamhetens lysande stjärna, hamnade på plats 141, långt bakom den något otippade vinnaren: Södertälje (Tinagli et al 2007:55, 57).

3.2 Socialt kapital

När bruket lades ner i Vikmanshyttan på 1970-talet uttryckte invånarna sin oro över att förvandlas till en pendlingsort, ”med minskad social sammanhållning och försämrade sociala relationer” (Backius 2006:110). Invånarna gjorde kanske inte kopplingen mellan de sociala relationerna och tillväxt, men det har ett antal forskare gjort. Socialt kapital kallas fenomenet.

När Putnam talar om socialt kapital menar han, enligt Bo Rothstein, ”individernas deltagande i formella och informella sociala nätverk, deras normer om ömsesidighet och deras grad av mellanmänsklig tillit”. Rothstein själv anser att det är en alltför vag definition, att tilliten är essensen i det sociala kapitalet (Rothstein 2003:15). Hoyman och Faricy utgår dock från Putnam och ett antal andra teoretikers tankar. Människornas relationer har ett socialt och ekonomiskt värde, och regioner med relativt lågt socialt kapital får svårare att skapa ekonomisk tillväxt (Hoyman & Faricy 2009:316). Teorin har fått förklara ekonomiskt beteende på både mikro- och makronivå. Tillit är centralt vid i princip alla kommersiella transaktioner. Hoyman och Faricy menar att en växande mängd empiriska bevis tyder på ett förhållande mellan institutionellt socialt kapital och regionala ekonomiska prestationer (Hoyman & Faricy 2009:317f). Så förklaras exempelvis tillväxttakten i norra Italien och Gnosjö (Berggren et al 1998).

Hoyman och Faricy skiljer dock på socialt kapital som är ”bonding” eller ”bridging”. Det förra karaktäriseras av de starka band som skapas inom homogena grupper, medan det senare motsvarar överbryggande kontakter mellan olika sociala grupper. Florida menar att alltför starka band hindrar innovationer genom att dessa samhällen blir självbelåtna och isolerade från intryck och utmaningar utifrån, och att det finns en betydande risk för konformitet. De lösa, ”bridging”, banden föredras dock av den kreativa klassen och uppmuntrar till innovationer (Hoyman & Faricy 2009:318, Florida 2006:319ff). Hoyman och Faricy undersökning stödjer tesen att starkare band har en negativ påverkan på tillväxten av jobb (Hoyman & Faricy 2009:330).

I en svensk studie om socialt kapital analyseras två skogsbrukskommuners lokala utveckling. Även i denna studie konstateras att ett för starkt socialt kapital kan stå i vägen för förändring (Forsberg et al 2001:65f). Två faktorer avgör hur starkt det lokala sociala kapitalet, ”andan”, är. För det första avgör antalet länkar och deras styrka: mellan aktörerna på lokal nivå såväl som mellan lokalnivån och beslutsfattande politiska institutioner. För det andra är aktörerna i sig viktiga: ”vilka attityder, värderingar, normer och målsättningar de har” (Forsberg et al 2001:7f). Ett negativt laddat socialt kapital förhindrar den lokala utvecklingen (Forsberg et al 2001:9). Författarnas exempel på olika slags lokalt kapital är

bruksanda och Gnosjöanda. ”Bruksanda har kommit att bli beteckningen för de normer och värderingar som skapas ur relationerna mellan en lokalt dominerande arbetsgivare och ett väl sammansvetsat, lokalt rekryterat arbetarkollektiv.” (Forsberg et al 2001:8). Dessa har motverkat entreprenörskap, nyföretagande och etablerandet av nya aktörer på arbetsmarknaden, både genom brukets ansvarstagande för arbetarna och genom den upplevda onödigheten i förekomsten av andra företag. Gnosjöandan däremot är dess motsats: ”En bygd där intimt samarbete mellan småföretag utvecklats, där avknoppning från existerande företag uppmuntras och där förmågan till flexibel omställning av produktionen är stor.” (Forsberg et al 2001:8).

I studien beskrivs Sollefteås anda som präglad av hjälplöshet, att invånarna är för vana vid att samhället tar hand om allt (Forsberg et al 2001:27). Det görs även kopplingar mellan god självkänsla och entreprenörsanda. Ur kris föds nya idéer, och med ökat eget engagemang ökar självkänslan, man får en positiv självbild vilket i sin tur kan skapa en entreprenörsanda och företagande (Forsberg et al 2001:33). Föreningslivet och folkrörelsen i Bräcke beskrivs i positiva ordalag, men i andra sammanhang sätts likhetstecken mellan bruksanda och folkrörelse (jfr Forsberg et al 2001:59, Hallin 1995:200). Den främsta skillnaden mellan de två kommunerna är andan. I Bräcke är allt möjligt medan Sollefteåborna tänker i motsatta banor. ”I Sollefteå [...] har denna belastning av kulturellt arv fogats samman under generationer, grott i skrevorna och förts vidare under lång tid.” (Forsberg et al 2001:64). Att de önskade attitydförändringarna som nämnts i uppsatsens inledning efterfrågas råder ingen tvekan om (Forsberg et al 2001:67).

3.3 Humankapital

Teorin om humankapitalet innebär att en koncentration av människor med hög utbildning leder till höga nivåer av långvarig ekonomisk tillväxt. Olika forskare har hävdat vikten av humankapital för exempelvis anställdas löner, för policyprocesser och för att verka sammansvetsande i företagskluster samt överbryggande mellan kvalificerade arbetare vid olika industrier. Enligt Hoyman och Faricy är sambandet mellan humankapital och regional tillväxt väldokumenterad. Innovationer beror på mängden utbildade människor som bor i en region, genom att välutbildade företagsägare anställer välutbildad personal, och att gentrifiering av bostadsmarknaden tränger ut lågutbildade. En vidareutveckling av teorin fokuserar på intellektuellt kapital och utgår från att en täthet av institutioner såsom universitet drar till sig välutbildade människor och skapar humankapitalkluster (Hoyman & Faricy 2009:319).

Hoyman och Faricys medger att kreativitet kan vara en fördröjd indikator för tillväxt, men varnar policyskapare för att använda teorin om den kreativa klassen som strategi. Humankapital däremot är en stark och pålitlig visare för jobbtillväxt, medellön, förändring i medellön, nettoimmigrationen av collegestudenter samt inkomst per capita. Deras råd är med andra ord att satsa på humankapitalet, vilket lönar sig på lång sikt (Hoyman & Faricy 2009:329).

3.4 Entreprenören – vår tids hjälte

När diskussionen rör vilken typ av människa som ökar tillväxten, kan det vara värt att nämna demografins betydelse för tillväxten. Många bruksorter är utflyttningskommuner och dras med en åldrande befolkning. I en analys av svenska läns utveckling 1985-1996 visade det sig att medelåldersgruppen har en positiv effekt på tillväxt, medan en stor äldregrupp har en negativ effekt (Malmberg 2000:55). Inte konstigt att det önskas unga entreprenörer!

Definitionerna av entreprenörskap är många och det saknas en gemensam precisering. Enligt Henrekson och Stenkula finns fyra klassiska egenskaper och roller som förknippas med entreprenören. Det är en innovatör, ”en arbitragör (jämviktsskapare) som upptäcker och agerar på outnyttjade vinstmöjligheter i ekonomin”, ”bärande av och beslutsfattare under *genuin osäkerhet*” samt koordinator. Inte minst är entreprenören ”*primus motor* i den ekonomiska tillväxt- och utvecklingsprocessen” (Henrekson & Stenkula 2007:22f).

Man skiljer på entreprenörer som skapare eller upptäckare av möjligheter. De är alerta, uppmärksamma, exploaterar möjligheter och tjänar pengar (Henrekson & Stenkula 2007:24ff). Det görs också skillnad på möjlighetsentreprenörskap och nödvändighetsentreprenörskap. Att drivas av nödvändigheten snarare än möjligheten innebär dock att man inte är en sann entreprenör per definition (Henrekson & Stenkula 2007:30). Entreprenöriellt tänkande hos företagsledning gör att entreprenörskap enligt författarna är en lika viktig produktionsfaktor som ”(human)kapital och arbetskraft” (Henrekson & Stenkula 2007:42).

Egenföretagande används ofta som en approximation till entreprenörskap. OECD exempelvis mäter andelen egenföretagare och hur många som kan tänka sig att starta eget i olika länder, vilket anses vara ett mått på entreprenörskapet. (Henrekson & Stenkula 2007:48f). Ett annat mått är tillväxtutvecklingen hos nya företag (Henrekson & Stenkula 2007:52). Gnosjö är den svenska entreprenörsregionen som aldrig slutar uppmärksammas. I Dagens Industri definieras Gnosjöandan som ”stort yrkeskunnande och hårt arbete, sparsamhet [...], ödmjukhet och respekt, nätverk, samarbete, samverkan, entreprenörskap, avknoppning, korta avstånd, mentalt och geografiskt, svagt klasstänkande, Småländsk ’klurighet’” (³<http://di.se>).

I en utläggning om platsmarknadsföring förra decenniet skrev Göran Hallin att den gemensamma nämnaren för svenska kommuner var viljan att lyfta fram den positiva andan (Hallin 1995:199). Krisfria Gnosjö var mönsterkommunen: ”en motpol till bruksorternas fackförenings- och folkrörelsedominans såväl som till storstädernas instabila arbetskraft”. Gnosjöandan kan enligt Hallin analyseras ur två huvudlinjer: antingen som ett resultat av kulturella särdrag, han nämner frikyrkornas roll för gemenskap och informella nätverk samt traditionen av småskaliga industrier, eller Gnosjöföretagens anpassningsbarhet (Hallin 1995:200).

4 Idémakten talar

Föreställningen om bruksandan reproduceras enligt Forsberg på fyra nivåer: individ-, familje-, lokalsamhälls- och samhällsnivå (Forsberg 1997:60). Att diskutera om reproduktionen börjar på den ena eller andra nivån blir lätt till tvisten om hönan eller ägget. Speglar politik och media medborgarnas tankar, eller skapar de behov och preferenser?

När Forsberg diskuterar bruksandans reproduktion på samhällelig nivå lyfter hon fyra områden: forskningen, statistikproduktionen, regionalpolitiken samt konsten och litteraturen. Hon nämner med andra ord inte media, vilket kan tyckas märkligt. När bruksandan reproduceras i lokalsamhället däremot sker det genom lokalpolitiken, arbetsgivarna och just lokaltidningen (Forsberg 1997:60). Media är ett tämligen givet område även för samhällsnivån enligt min uppfattning: som arena för samhällsaktuella frågor, och för dess eventuella inflytande på det politiska agendasättandet. Därmed inte sagt att Forsbergs områden är irrelevanta. Forskningen och statistikproduktionen redogörs för nedan, inte minst för att skildra den materiella verklighet socialkonstruktivismen trots allt kräver.

4.1 Forskningen

Inte mycket finns skrivet om den svenska bruksandan. I Libris finns fem böcker där bruksandan uttryckligen står i fokus, varav fyra av dem är kopplade till Bergslagen. Många författare har skrivit kapitel i minst två av böckerna, vilket tyder på att det är en ganska liten grupp som intresserat sig för ämnet. Att just Bergslagen intresserar forskarna beror bland annat på att det gjorts regionalpolitiska satsningar och att den regionala och statliga retoriken därmed kan studeras, regionens storlek, själva namnets värderingsproblematik och historia (Ekman 1996b:21). Faktumet att det är en sammanhängande region bestående av många orter är antagligen en av förklaringarna till varför Bergslagen blivit central för forskningen om bruksandan (Backius 2009-05-12).

De flesta forskarna bakom antologierna är verksamma inom kulturgeografi, historia, etnologi och ekonomisk historia. Även om det finns ett framtids- eller nutidsperspektiv hos många av dem söker de, förstås, svar på frågan om bruksandans betydelse i det förflutna. Hur kan bruksandan förklaras, givet utvecklingen de senaste seklen? Detta avsnitt fungerar också som ett slags introduktion och bakgrund till bruksorternas identitet och bruksandans uppkomst, men det är viktigt att komma ihåg att forskning varken är neutral eller objektiv. Vad dessa antologier visar på är olika förhållningssätt till och tolkningar av

bruksandan, och i och med att forskarna skriver om begreppet blir de delaktiga i dess reproduktion.

Redogörelsen för forskningsläget sorteras in under rubrikerna kultur, ideologi och identitet, tre för uppsatsen centrala begrepp som återkommer i diskussionen kring bruksandan i många artiklar, och som till stor del är överlappande. Om det är något forskarna är överens om så är det att bruksandan har många definitioner, betyder olika saker för olika människor och att den förändras över tid (jfr ex Ahlin 2006:79, Brismark 2006:91).

4.1.1 Kultur

”När det gäller Bergslagen är ett exempel på en form av kulturell målsättning Bergslagsdelegationens diskussion om möjligheten att genom olika projekt förändra människors inställning till utveckling från vad man benämner ’bruksandan’ till vad som uppfattas som mer individualistiska och optimistiska attityder.” Forskarna har i *Bortom bruksandan* intresserat sig för begreppen kultur och utveckling och vilka tankar och föreställningar som görs kring dem, och betonar att det intressanta inte är att bruksandan hindrar utvecklingen, utan hur människor resonerar. Bruksandan är, kort sagt, en kulturell konstruktion (Ekman 1996b:13, 21).

Även för Barbro Bursell är det uppenbart att bruksandan är en kulturyttring: ”Min utgångspunkt är att människor som har likartade upplevelser av t.ex. yrkeslivets eller privatlivets sociala och materiella villkor utvecklar en kulturell gemenskap som bygger på de gemensamma kunskaper, erfarenheter och värderingar som de förvärvat.” (Bursell 1997:10). Detta gemensamma medvetande skulle även kunna tolkas som en form av platsidentitet (jfr Ekman 1995:12). Medvetandet finns ständigt hos människorna, osynligt, men ibland synligt, vid förändringsprocesser och hot utifrån exempelvis (Ekman 1995:12).

Utveckling är uppenbarligen ”det andra”, det som bruksandan inte är. Ekman beskriver hur bruksandan i retoriken kring bristen på utveckling i regionen blir skuldbelagd (Ekman 1996b:16). Idag skulle det andra, enligt Glesbygdverket, vara entreprenörskap. Men bruksandan, sedd som kultur, kan också ha ett utvecklingsideologiskt värde. Kultur säljer (Ekman 1996ab:19, 106). I ”utvecklingens retorik” i regionalpolitiken är kulturens positiva sida dess projektform, kulturen som estetik, medan den negativa utgörs av ”den levda kulturen, dvs idéer, föreställningar och kunskaper samt hur dess uttrycks i handlingar, i Bergslagen” (Borgström 1996:41).

Livsvillkoren och de sociala strukturerna var och är dock inte unika för bruksorterna, påpekar Lundberg. Andan och mentaliteten som eventuellt uppstod, om det finns en bruksanda, borde med andra ord även finnas på andra platser, särskilt med tanke på hur vaga och osäkra begreppen är (Lundberg 1997:83). Ekman menar att föreställningar om bruksandan, såsom likformighet, traditionalism och konservatism i själva verket kan hittas i orter över hela landet (Ekman 1997:36). ”Samtidigt banar begreppen, i sina ofta normativa eller rent av stigmatiserande innebörder, väg för en riskabel mytbildning.” Därför bör vi se

dem som schabloner (Lundberg 1997:84). Även Westholm ser risken i användningen av begreppet bruksanda från politikernas, planerarens och forskarens håll. Det problematiska med bruksandan tror han bland annat beror på regionalpolitiken, att den ort som hade det värst fick mest pengar. Istället tycker han att det bör satsas ”på det positiva med bruksandan” och att man ska visa ”omsorg om begreppet bruksanda för att det ska vara ett verktyg för framtiden” (Westholm 1997: 104, 108f).

Andra klichéartade föreställningar om bruksandan i förhållande till kultur och utveckling är dikotomin mellan land och stad, eller det goda och det onda. Men staden är samtidigt också den moderna och dynamiska, medan landsbygden halkat efter i utvecklingen (Ekman 1997:42). Fokus för Anna Brismarks kapitel i *Bergslagsidentitet i förändring* är bruksorterna och utbildningsmotståndet, vilket är en klassisk motsättning som gärna förklaras med hjälp av bruksandans patriarkalism, de tydliga klasskillnaderna, platsbundenhet och platsidentitet, värderingar kring vad ett riktigt arbete är, jantelag, kollektivismen. Kopplingen mellan utbildning och tillväxt och utveckling är lika självklar (Brismark 2006).

Avgörande för utvecklingen är också den fysiska miljön (Gagge 1997:65). Eva Vikström avhandlar brukssamhället och bruksandan, även hon med fokus på Bergslagen, ur ett arkitekturhistoriskt perspektiv med utgångspunkt i folkhemmet, modernismen och den sena industrialismen. Miljön och arkitekturen berättar historien om hur industri och samhälle expanderade från 1930- till 1970-tal (Vikström 1998:9). Bruksandans traditionalism tolkas ur hennes perspektiv dels som patriarkal och auktoritär, med en boendemässigt övertydlig uppdelning, men också som ”det socialt ansvarskännande företaget som fortsätter att bygga goda bostäder för att rekrytera kvalificerad arbetskraft” (Vikström 1998:13). Idag rivs på sina håll gamla arbetarbostäder för att de minner om bruksandan och därmed är förlamande, samtidigt som vissa sörjer bostäderna som kulturhistoriska minnesmärken (Ekman 1996a:120).

Andra kulturella kopplingar som görs till brukssamhället är de olika rörelser som uppstått där: nykterhetsrörelsen, byarörelsen, arbetarrörelsen, frikyrkorörelsen och inte minst idrottsrörelsen. Även om idrottsrörelsen inte räknas till en idérörelse, såsom de andra, menar Janzon att det finns ett antal ideologiska element som lämpade sig för folkhemsbygget: folkhälsan, att idrotten är egalitär och klassutjämnande, politiskt neutral och att den ger en ”demokratisk fostran i organisationsarbete”, den har vidare personlighetsideal såsom skötsamhet och osjälviskhet. Det är ingen slump att det var lagsporter som dominerade (Janzon 1997, se även Adolfsson 1997).

Vi kan kort sagt inte tala om en enda kultur när det gäller bruksandan, heller inte om en statisk bruksanda, menar Ekman. Snarare borde vi se den både som ombytlig och som en trög struktur (Ekman 1997:39).

4.1.2 Ideologi

Ann-Kristin Ekman utgår från att det förgångna är av stor betydelse för de nutida sociala sammanhangen men att synen på den lokala historien och kulturen skiljer

sig från person till person, något hon menar är tydligt i utvecklingsprogrammen (Ekman 1996a:103). Vilken historia som får en plats i rampljuset och vilken som göms undan ger tydliga signaler. Den närliggande historiens eventuella konflikter är svårare att hantera än den äldre (Ekman 1997:37). ”Förnekandet av en viss historia har också att göra med ideologiska förändringar i samhället i stort.”, konstaterar hon (Ekman 1996a:107f). Resultatet är en platt platsmarknadsföring. ”Här förekommer ett språk och en retorik som ingen kommun är ensam om utan där påverkan av den dominerande utvecklingsideologin är märkbar medan glappet till den lokala verkligheten samtidigt ofta är uppenbar.” (Ekman 1996a:116f).

Norman påpekar också att vad en ort lyfter fram om sig själv säger mer om den eller de som väljer vad som ska lyftas fram och det sammanhang de befinner sig i, än om människorna som bor på platsen och deras förhållanden (Norman 1996:220). Valen i sig för med sig ideologiska ställningstaganden, även om det inte är medvetet gjort (Norman 1996:225). Detta problem blir särskilt tydligt i den platsmarknadsföring de flesta svenska kommuner ägnar sig åt.

Vad Bergslagen skulle kunna bli, hinder eller drivkraft, beror enligt Ulf Magnusson på ”hur väl vi lyckas tolka historien” (Magnusson 1997:21). Syftet med den här analysen är annorlunda. Det handlar inte om hur *väl* vi tolkar historien, utan *hur* den tolkas och av *vem* – baserat på makt och ideologiska ställningstaganden. Ekman diskussion skiljer sig från Magnussons: ”man har utifrån bedömt vissa kulturella särdrag (bruksandan) som hämmande och vissa (gnosjöandan) som befrämjande för utveckling, utan att försöka relativisera begreppet utveckling och undersöka hur människor ser på sin tillvaro” (Ekman 1997:38). Hon menar att hur man ser på utveckling är avgörande, och att vissa regioner eller delar av en livsform därför kan framstå som utvecklingshämmande när likhetstecken sätts mellan utveckling och exempelvis modernitet eller ekonomisk tillväxt (Ekman 1997:38). Borgström menar att man på regionalpolitisk nivå såg befolkningen som både problemet och lösningen på situationen i Bergslagen. De hindrade utvecklingen, samtidigt som det var de som skulle leda den (Borgström 1996:47f).

I en diskussion om det svenska folkhemmet är inspirerat av brukssamhället sätts av vissa likhetstecken mellan dess samförståndsanda och bruksortens bruksanda (Pettersson 2006:64). Pettersson hävdar dock att de skilda ideologiska grunderna innebär att likheterna är ytliga och obetydliga. Bruksortens välfärdssystem var ”villkorat, begränsat och utformat av ett fåtal personer” medan folkhemmets var ”generellt och utsatt för medborgerlig kontroll” (Pettersson 2006:73).

Det är ingen självklarhet vilken ideologisk stämpel bruksandan får och har fått genom historien. Ahlin menar att brukssamhället skapade en gemenskap och arbetsmoral som gynnade makthavaren, samtidigt som den lokala identiteten, kopplad till godset, och samhörigheten kunde ”fungera som en samlande kraft hos de underlydande” (Ahlin 2006:83). Angående krisen och strukturomvandlingen på 1970- och 80-talen skriver Stefan Backius att det ”framträder ett mönster där folkliga mobiliseringar i bruksorterna ses som hotfulla och problematiska.” (Backius 2006:117). Det finns liksom inget likhetstecken mellan bruksandan och en given ideologi, framförallt inte innan 1970-talet, även om det är en anda som

tillskrivs arbetarklass framför någon annan. Allra tydligast blir det kanske i Bergslagsdelegations problemdefiniering av bruksandan: ”det arv av kollektivistisk anda som förkväver individuella initiativ” (Borgström 1996:57).

4.1.3 Identitet

Bruksorter är inte homogena, vilket talet om bruksandan kan tyckas antyda. Karin Norman diskuterar svårigheten i att sammanföra olika föreställningar om identitet. Många bruksorter haft en betydande arbetsinflyttning, där bor exempelvis återvändare, invandrare och flyktingar precis som på andra orter (Norman 1996:160, passim).

Att begreppet bruksort betyder olika saker för olika människor, kan antas medföra olika konsekvenser för människors sätt att tänka och vara enligt Norman. Verket, eller bruket för den delen, symboliserar och manifesterar konflikter och motsättningar, mellan kön och mellan klass, men också mellan ”olika föreställningar om utveckling och om lokalsamhällets betydelse” (Norman 1996:163f). Just klasstillhörigheten menar hon är oundviklig för att förstå bruksorterna och dess anda (Norman 1996:167). Hon konstaterar även att de på orten som talar om bruksandan gör det för att markera ett avståndstagande, och att denna särställning ofta hänger ihop med om man är inflyttad samt vilket social position man har (Norman 1996:165, se även Bursell 1997:16). Bursell talar om att värderingsgrunden är avgörande för synen på bruksandan. Människorna i arbetslivsforskningen kategoriseras ofta utifrån arbetare – tjänstemän, eller infödda – inflyttade, och beroende på kategori skiftar uppfattningarna (Bursell 1997:15ff).

I Lage Wahlströms undersökning av utvecklingsprojekt i Smedjebacken slår invånarna vakt om bygden och traditionerna, har en sluten gemenskap, är rädda och misstänksamma, skeptiska inför nymodigheter och hemmablinda. Orten är mansdominerad både inom jobb och fritid, och mycket av utvecklingsplanerna handlar om att stärka kvinnornas självkänsla genom kultursatsningar (Wahlström 1996:78ff). I vissa delar av kommunen representeras bruksandan av inställningen att om något ska bli gjort ska verket göra det (Wahlström 1996:89).

Enligt Sune Berger krävs dock att platsens betydelse diskuteras, om bruksandan ska kunna identifieras och ersättas. Viktigt ur ett kulturgeografiskt perspektiv är den samhälleliga och företagsmässiga organiseringen, vilket bruket tidigare svarade för, och den fackliga och kommunala organiseringen som kom som ett svar på denna. Trots dagens informationsamhälle menar han att den postmoderna människan är i behov av rötter, plats och identitet (Berger 1997:30f, jfr Gagge 1997:65).

När antologin *Bruksandan – hinder eller möjlighet* ska summeras av Maths Isacson skriver han att forskarna ”ifrågasätter begreppets relevans i vår tid och menar att bruksandan är en myt som håller tillbaka en förnyelse. Istället vill de prata om plats-, köns- och klassidentiteter.” (Isacson 1997:130f). Ett decennium senare konstaterar Lena Hallberg samma sak: bruksandans koppling till en ort med ett bruk eller en dominerande industri är förlegad (Hallberg 2006:59). Sett ur

ett idealistiskt perspektiv kan man dock anta att allt är en myt. Jag menar att oavsett om det är en myt eller inte finns en anledning till att bruksandan fortsätter diskuteras, och att debattanternas agendor behöver komma upp i ljuset. Anna Pettersson ställer sig en fråga på samma tema i sin artikel "Från bruk till folkhem": vad ska vi med bruksandan till (Pettersson 2006:63)?

4.2 Statistiken

Ett rimligt antagande när det gäller bruksandan är att det är ett tillstånd eller en mentalitet som tillskrivs bruksorter. Därmed inte sagt att det innehåll begreppet bruksanda ges i olika sammanhang bara är giltig för bruksorterna. Gemenskap kräver knappast ett bruk, och visst finns det bruksorter som varken är bakåtsträvande eller konservativa. Är bruksandan unik? Eller är den ett tacksamt sätt att klandra och förklara svag tillväxt på vissa orter? Är bruksorten alltid en bruksort, eller finns det sammanhang där det är irrelevant att prata om kommunen som bruksort?

Städer klassificeras av olika uttolkare utifrån olika egenskaper och variabler. Sveriges Kommuner och Landsting har sedan 2005 en kommungruppsindelning bestående av nio kommungrupper. Grupperingen används även av SCB och andra statistikproducerande myndigheter, för statistik om kommuner och deras verksamheter, framförallt för analyser och jämförelser (SCB 2005:2 s. 27).

Indelningen utgår från städernas storlek i första hand, vidare också pendling, så kallade förortskommuner och pendlingskommuner, samt näringsliv: varuproducerande kommuner (⁴www.skl.se). Till och med sista december 2004 såg indelningen dock annorlunda ut. Pendlingskommungruppen fanns inte med, däremot landsbygdskommuner, och istället för varuproducerande kommuner sade man industrikommuner (⁵www.skl.se). Definitionerna är mycket lika:

Industrikommun (53 kommuner. Exempel är Bengtsfors, Gnosjö, Hällefors, Trollhättan.)
Kommun med mer än 40 procent av nattbefolkningen sysselsatta inom industrisektorn och som inte är glesbygdskommun.

Varuproducerande kommuner (40 kommuner)
Kommun med mer än 40 procent av nattbefolkningen mellan 16 och 64 år, anställda inom varutillverkning och industriell verksamhet. (SNI92)

Att benämningen industrikommun inte används längre beror enligt Hans Ekholm på SKL på att det blev för få kommuner kvar i gruppen industrikommun i och med att de stora industrierna successivt lades ner (Ekholm 2009-04-30). Därav skedde både namnbytet och ändringen i kriterierna. Kanske är det en rent praktisk åtgärd, eller så finns något i ordet "industri" som inte klingar riktigt rätt längre.

Kategorier skapas genom att välja vissa egenskaper framför andra, vilket i sig är normskapande (Torgerson 2003:120f). Vilken kommun räknas som en

glesbygdskommun, och vad betyder det för kommunen att placeras in i ett sådant fack? Två av grupperingarna utgår från aktivitet: varuproduktion och pendling, och båda dessa är kopplade till arbetsmarknaden. I övriga kategorier styr befolkningsstrukturen. Frågan är om uppdelningen skapar andra skillnader, skillnader som nödvändigtvis inte har med just den indelningen att göra.

Bruksorten som kategori användes av SKL senast 1993, då gruppen istället började kallas industrikommun. 16 av Sveriges kommuner klassificerades som bruksorter, av vilka 14 då övergick till att bli industrikommuner (Ekholm 2009-04-30). Trots detta kan uttolkare av statistiken, såsom journalister, välja att skriva om de statistiska resultaten i termer av bruksorter. Om exempelvis Munkfors, Degerfors, Fagersta och ett antal andra bruksorter visar sig ha samma värden är det givetvis lätt att fortsätta prata om bruksorter. Tidigare särskiljdes bruksorterna även av SCB som den enda kategorin definierad utifrån näringsliv. Bruksorterna gjordes därmed till något annat, något avvikande. ”När SCB gör en kommungruppering som skiljer ut bruksorter för sig är också det en form av bruksandans reproduktion.” (Forsberg 1997:62).

Både SKL och SCB har idé- och begreppsbildningsmakt. I och med att SCB är en myndighet, innebär begreppsbildningen att staten ger uttryck för en viss ideologi när man slutar använda beteckningen bruksort, övergår till industrikommun för att numera kalla grupperingen varuproducerande kommuner. Myndigheternas idékraft kan tyckas särskilt lömsk och lätt att ta för given, eftersom de förutsätts agera i allmänhetens intresse, snarare än sitt eget (jfr. Borgström 1995:35). Men inte bara staten har idékraft. Svenskt näringslivs årliga ranking av den företagsvänligaste kommunen skapar normer för hur en lyckad kommun ska vara. Där talas det inte om bruksorter eller andor av något slag, men att det är en företagarganda man mäter känns ganska uppenbart när en tredjedel av frågorna rör attityder till företagande och företagsklimatet i kommunen (⁶<http://foretagsklimat.svensktnaringsliv.se>).

Att bruksorten inte längre är en grupp i kommunindelningen skulle alltså kunna vara ett tecken på att vokabulären kring bruket, såsom brukssamhället, brukskulturen, bruksandan och bruksmentaliteten, är på väg att försvinna. Och med språket försvinner fenomenet. Så är dock inte fallet. I media skrivs det fortfarande om bruksandan och bruksmentaliteten; än så länge får bruksorterna alltså leva med sina avvikande drag. Vilka de dragen är behandlas i nästa avsnitt.

5 Media säger sitt

Av de 363 artiklarna förmedlar 99 en positiv bild av bruksandan och 136 en negativ. 65 av dem är antingen neutrala eller ger ingen beskrivning alls, medan 63 lyfter fram både positiva och negativa drag. Det är givetvis ett intressant resultat i sig att en så klar majoritet av artiklarna är negativa; desto mer spännande är dock om det finns något mönster i vilken typ av artiklar som är neutrala, positiva eller negativa, och vilken typ av tidning som förmedlar respektive bild.

5.1 Gemenskapen och inskränktheten

Den vanligaste beskrivningen av bruksandan i artiklarna är i termer av gemenskap och solidaritet. Man agerar osjälviskt, ställer upp för varandra, stöttar och hjälper till. Ingen är anonym. Baksidan är given: i några artiklar, men få, påpekas att den där samhörigheten inte är något vidare. Det är svårt för utomstående att ta sig in i gemenskapen och den sociala kontrollen är för stor. Är bruksandans gemenskap ett exempel på Putnams och Rothsteins sociala kapital? De artiklar där gemenskapssidan av bruksandan uppmärksammas handlar i regel inte om tillväxt eller näringsliv utan oftare om kultur eller själva livsföringen på orten. Hoyman och Faricys resultat tydde på att alltför starka sociala band inverkar negativt på jobbtillväxten. Att bruksandan uppfattas som ett hinder råder inga tvivel om i materialet, men att gemenskapen skulle vara anledningen argumenteras inte för i artiklarna i någon vidare utsträckning, åtminstone inte uttryckligen.

En nästan lika vanligt förekommande beskrivning av bruksandan är dock olika former av inskränkthet, exempelvis rädsla för nyheter och förändring, misstänksamhet och inte minst Jante. Florida varnar för en självbelåtenhet och isolering som följer i spåren på de starka banden. Toleransen, ett av hans tre T:n för tillväxt, skulle enligt dessa artiklar alltså kunna tolkas som låg. Men måste inskränkthet vara en följd av alltför stark gemenskap? Och måste gemenskap leda till slutenhet? Det som talar mot att bruksandan skulle vara ett exempel på negativt socialt kapital är att gemenskapen beskrivs som något positivt i artiklarna. Det är omtanke, hjälpsamhet, kamratskap. Beskrivningarna skiljer sig inte vansinnigt från Gnosjöandans respekt, samverkan och samarbete. Dess yrkeskunnande och hårda arbete återfinns också i beskrivningen av bruksandan i artiklarna. Frikyrkorörelsens betydelse nämns i båda fallen; saknas däremot gör flexibiliteten och entreprenörskapet. Dessutom står bruksandan för ett klasstänkande som Gnosjöandan saknar.

Att bruksandan hämmar är en lika vanlig beskrivning. I många artiklar ges ingen närmre förklaring än att bruksandan motverkar företagande – på temat

företagande är det dessutom den vanligast förekommande beskrivningen. I andra artiklar beskrivs hämmandet mer specifikt, och det är oftast attityden att någon annan ska lösa problemen, att invånarnas tilltro till storföretaget, staten eller kommunen är för stor. Att bruksandan är konservativ och bakåtsträvande är inte en särskilt vanlig beskrivning i materialet, men konservatismen, inskränktheten och hämmandet är förstås nära besläktade.

Teorin om humankapitalet förespråkar utbildning som medel för tillväxt, något som beslutsfattare landet över tycks ha tagit fasta på. Högskolor eller högskolefilialer finns i nästan var mans närhet. Utbildningsmotståndet i bruksorterna uppmärksammades bland annat av Anna Brismark; det är dock inget man tagit fasta på i svensk press i alltför stor utsträckning. Några artiklar menar att akademikerförakt och en rädsla för högre utbildning hör bruksandan till, men det är inte många. Däremot kan man förstås tänka sig att akademikerföraktet, även om det inte nämns direkt i andra artiklar, ingår i vissa av de allmänna beskrivningarna av bruksandan som hämmande eller inskränkt.

5.2 Lojal på gott och ont

Ahlin konstaterade att gemenskapen och lojaliteten på bruksorten gynnade både makthavaren eller arbetsgivaren och arbetarna som kollektiv. Lojaliteten, en av de vanligaste beskrivningarna i materialet, har två sidor, men förekommer nästan enbart i positiva ordalag, många gånger i kombination med gemenskap. På temat idrott är det den vanligaste beskrivningen. Annars finns de flesta av lojalitetsbeskrivningarna i artiklar om näringsliv och ekonomi. De få artiklar som har en negativ syn på lojaliteten handlar dock inte om att en trohet mot de överordnade kanske hämmar kamp för högre lön eller rättvisare villkor. I vissa artiklar kan man ana att arbetet slet på de anställda, vilket möjligen är en baksida av lojaliteten. Det samlade budskapet, kort sagt, är dock att lojalitet är något bra.

De anställda är lojala mot företaget, och företaget tar ansvar för de anställda. Nära besläktad med dessa beskrivningar är tryggheten, som dock inte förekommer i lika stor utsträckning. Vad som kom först av ansvaret och lojaliteten framgår inte, men utifrån både forskningen och vissa artiklar kan man tänka sig en kombination av faktiskt socialt ansvarstagande och en slags strategi för att köpa arbetarnas lojalitet. I majoriteten av artiklarna ses ansvaret dock som något positivt. Företaget värnar om både de anställda och orten. Det är ett ömsesidigt beroende, skrivs det i någon artikel. Även ansvarsartiklarna finns framförallt bland dem som behandlar näringsliv eller ekonomiska teman. I de artiklar som är negativt, eller både positivt och negativt inställda, framhålls främst det patriarkaliska i beskyddarinställningen som dålig. Baksidan av ansvaret är förstås också att det hämmar. Att förvänta sig att någon annan agerar och löser problem, är enligt vissa artiklar en följd av att invånarna förlitar sig på företaget och det offentliga i alltför stor utsträckning.

5.3 Hierarki och dominans

Framförallt den senaste forskningen som rör bruksandan har haft könsroller i fokus. Så beskrivs bruksandan dock inte i artiklarna. Några av dem tar upp manssamhället, men det är patriarken i form av patron som oftast omnämns, inte könsroller eller genus. I princip ingen artikel där bruksandan omtalas i termer av hierarki, alltså arbetsgivarens makt eller det strikta klassamhället, framställer det som enbart positivt. Däremot förekommer ett antal artiklar där det patriarkaliska eller hierarkiska tonas ner, då det kombineras med beskrivningar som ansvar, trygghet eller samarbete. Artiklarna med samsarbetsbeskrivningar, det är dock inte mer än ett femtontal, omtalar framförallt företagets samarbete med antingen kommunen, samhället eller idrottslaget, och är oftast positivt skrivna.

Artiklar där bruksandan beskrivs i termer av dominans, inte det heller mer än ett femtontal, framställer exempelvis en ort med ett dominerande företag som sårbar för arbetslöshet. De artiklarna är nästan uteslutande på temat näringsliv/ekonomi. En lokalt dominerande arbetsgivare kombinerat med ett arbetskollektiv som sammansvetsats alltför väl, det vill säga ett negativt socialt kapital, skulle enligt Sollefteåstudien motverka nyföretagande och entreprenörskap. Några artiklar i materialet framhåller denna ståndpunkt, men det är ingen vanligt förekommande kritik. Gnosjöandan, det vill säga bruksandans påstådda motsats, nämns endast i ett tiotal artiklar vilka är negativa sånär som på någon enstaka neutral. De handlar uteslutande om företagande eller näringsliv och beskriver framförallt bruksandan som hämmande. Två av dem använder dominansen som beskrivning.

Entreprenörskap förekommer i ett trettiotal artiklar. Henrekson och Stenkulas beskrivning av entreprenören som risktagare och upptäckare av möjligheter står i bjärt kontrast till inskränktheten och tryggheten i artiklarna. Två tredjedelar av artiklarna där entreprenörskap ingår beskriver bruksandan i negativa ordalag, och av de där entreprenörskapet kontrasteras mer direkt mot bruksandan handlar majoriteten om företagande. Dessa artiklar är förövrigt uteslutande negativa. Även artiklarna där tillväxt nämns domineras av negativa beskrivningar. Både artiklarna innehållande entreprenörskap och tillväxt kommer med överlägsen majoritet från högertidningar, vilket inte förvånar med tanke på att tillväxt framför ekonomisk utjämning är en typiskt liberal målsättning.

5.4 Identitet en ideologisk fråga

Flitigast användare av begreppet bruksanda är Nerikes Allehanda med 39 träffar, Dagens Industri med 33, Svenska Dagbladet med 24, Göteborgs-Posten med 22 och Dagens Nyheter med 18. Dagens Industri är obunden, medan Göteborgs-Posten och Nerikes Allehanda är liberala, Dagens Nyheter oberoende liberal och Svenska Dagbladet oberoende moderat. Av de 272 ideologiskt definierade

artiklarna återfinns 186 i olika högertidningar, 44 är oberoende, oavhängiga eller partipolitiskt obundna och 42 stycken är socialdemokratiskt orienterade.

Fördelningen av positivt och negativt inställda artiklar är ganska jämn mellan de olika tidningarna. Det tydligaste mönstret återfinns i gruppen oberoende, där Dagens Industri är den tidning som har flest träffar. Den gruppen har överlägset störst andel artiklar med negativa beskrivningar av bruksandan: tre gånger så många som de positiva beskrivningarna. De oberoende liberala tidningarna har dubbelt så många negativa som positiva artiklar, medan de liberala faktiskt har något fler positiva än negativa. Aftonbladet, den enda tidningen som klassas som oberoende socialdemokratisk, har dubbelt så många positiva som negativa, men de socialdemokratiska tidningarna har något fler negativa än positiva.

Att dra några slutsatser kring ideologisk tillhörighet och inställning till bruksandan är uppenbarligen rätt meningslöst, vilket i sig är ett rätt spännande resultat. Enligt databasen Nya Lundstedt finns betydligt fler höger- än vänsterorienterade tidningar, vilket innebär att det heller egentligen inte går att påstå att högerpressen oftare skriver om bruksandan än vänster. En intressant iakttagelse är dock att det i Nya Lundstedt finns 23 centerpartistiska tidningar, men det är bara två centertidningar som skrivit om bruksandan i träffarna från Presstext, Affärsdata och Mediarkivet. Bruksandan är möjligen ingen fråga för ett gammalt landsbygds- och jordbruksparti, vilket kan tyda på att det är en rent industriell fråga som inte gäller småorter och glesbygd i allmänhet. Till saken hör vidare att majoriteten av svenska journalister röstar vänster i större utsträckning än sina läsare (⁷www.svd.se), ett faktum som givetvis också kan påverka. Om utgångspunkten är att media i allmänhet besitter en begreppsbildningsmakt och att det ändå är fyra gånger så många högertidningar som vänstertidningar representerade i materialet, kan det dock vara intressant att diskutera artiklarnas betydelse ur ett identitetsperspektiv.

En av Frasers utgångspunkter är att människor som ständigt möts av en stigmatiserande syn, internaliserar de negativa bilderna och förhindras från att utveckla en sund identitet, en åsikt som återkommit hos några av forskarna ovan. Om det då är ett faktum att man tillhör en grupp vars så kallade anda i nästan en tredjedel av all press beskrivs som hämmande, inskränkt och bakåtsträvande, är det kanske inte konstigt om den bilden blir en del av en ond cirkel. Ännu mindre underligt blir det, om man betänker att de två vanligaste positiva beskrivningarna, gemenskap och lojalitet, ofta vänds till något destruktivt, nämligen något hämmande, inskränkt och bakåtsträvande.

Enligt Frasers teori behöver dock invånarna i exempelvis Degerfors, Borlänge, Sandviken och Karlskoga, de vanligast förekommande orterna i materialet, mer än ett erkännande. Kopplingen mellan bruksandan och ekonomisk klass, främst arbetarklass i bruksandans fall, innebär enligt hennes synsätt att det krävs mer än ett erkännande för att nedvärderingen ska upphöra och bruksandans innehavare få en status jämställd med den dominante andres. En intressant detalj i sammanhanget är att av dessa fyra orter var det bara Degerfors som räknades som bruksort 1993, innan klassificeringen togs bort av SKL. Så oavsett om Bergslagsborna och Sandvikarna vill glömma sin eventuella anda, finns det gott om aktörer som påminner.

6 Avslutning

Bruksandans två sidor framträder med all tydlighet i materialet. Forskningen ger en relativt mångsidig bild, vilket också en stor del av artiklarna gör. Den övervägande delen av artiklarna är dock inte vidare nyanserade. Antingen gillar man bruksandan, eller så är den rätt värdelös. Frågan är varför.

6.1 Diskussion

Oavsett om bruksandan är ett uttryck för kulturen eller identiteten på bruksorter, framstår den nedvärderande och fostrande attityden från beslutsfattare och media, på lokal såväl som på nationell nivå, som något märklig. Det är inte många andra kulturer eller identiteter som skulle vara lika accepterade att beskylla för problem med exempelvis tillväxt. Bruksandan är det dock fritt fram att klandra och ogilla. Att beskrivningarna i artiklarna är desamma över hela det politiska spektrat kan tyda på att tillväxtideologin nu är så naturlig och självklar att alla mer eller mindre köpt den.

Med utgångspunkt i teorin om det sociala kapitalet framgår det relativt väl att bruksorternas gemenskap är av fel karaktär. Den är för stark och uppmuntrar inte till innovation och nytänkande. Beskrivningen känns nästan sekteristisk: ett tätt sammanlänkat kollektiv med tydliga men kanske outtalade regler för vad som får och framförallt inte får göras. Att diskussionen rör tillväxt, som i sin villkorslösa form kan sägas utgöra det liberala flaggskeppet, ger lätt bilden av två konkurrerande ideal: solidariteten bland de gamla industriarbetarna tolkas som inskränkthet. Wahlströms undersökning av Smedjebacken ger det positiva sociala kapitalets förespråkare rätt. Där odlas, liksom i Sollefteå, ett negativt socialt kapital, byggt på misstänksamhet och rädsla.

Gnosjöregionens positiva sociala kapital och mer företagervänliga anda kontrasteras i högerpressen med bruksandans hämmande karaktär, trots att beskrivningarna av de två ”andorna” på många sätt är lika. Det sociala kapitalet får inte vara för starkt, men heller inte för svagt. Det ska, enligt Florida, vara lösa kontakter, sådana som den kreativa klassen föredrar. Individualisterna ställs mot kollektivisterna – ytterligare en ideologisk motsättning. Det skulle, i jämförelsen mellan Gnosjöandan och bruksandan, vara i flexibiliteten, det svaga klasstänkandet och entreprenörskapet framgången sitter. Klasstänkandet kan dock tänkas blekna även på bruksorterna, åtminstone enligt Segerstedt och Lundquists attitydstudie. Färre och färre identifierar sig med arbetarklassen, vilket i och för sig antingen kan tyda på att klasserna faktiskt utjämnats, eller att den härskande

ideologin lyckats dölja orättvisorna. Samtidigt är färre och färre obrottsligt lojala med arbetsgivaren, om Sørensen har rätt. Hur fort måste förändringen gå?

Fraser talar om erkännandet av förtryckta identiteter, Lundberg och Westholm om schabloner och stigmatisering. När artiklarna ska förklara varför bruksandan är hämmande är det för att bruket skämt bort de anställda. Analysen tas sällan ett steg längre. Problemet, sett ur artikelförfattarnas perspektiv, är inte att det saknas en förklarande analys med utgångspunkt i ekonomiska relationer. Gnosjöentreprenörerna tänker inte i termer av klass, och i den regionen har man ju lyckats! Enligt det resonemanget skulle invånarna på bruksorterna, i sitt ömsesidiga beroendeförhållande till patron, manifesterat i lojalitet och ansvarstagande, vara låsta i det hierarkiska tänkandet. Befolkningen är både problemet och lösningen, skriver Borgström. Det känns väldigt olyckligt att det framställs eller framställdes så på regionalpolitisk nivå. Gemenskapen beskrivs i grund och botten som något positivt, vilket de stigmatiserade bruksarbetarna förhoppningsvis är medvetna om. Fördomarna kan för all del bekämpas, men att de har något med tillväxten att göra stämmer bevisligen inte.

6.2 Vidare forskning

Bruksorten är självklart ingen svensk företeelse. Det vore intressant att se vilket förhållningssätt andra länder har till mentaliteten på bruksorter – om den gjorts till något avvikande överhuvudtaget. Även om uppsatsen inte visar på någon vidare skillnad mellan vänster- och högerinriktad press kan det socialdemokratiska arvet säkerligen påverka inställningen till bruksorterna och bruksandan här i Sverige; därför kunde en studie av ett mer liberalt eller konservativt land vara givande. Storbritannien efter Thatcher vore en spännande jämförelse, för att nämna något land.

Vidare finns två aspekter av problematiken kring bruksandan som fångslar. Dels handlar det om vem den ideala medborgaren är: den nytänkande entreprenören eller den bakåtsträvande bruksarbetaren, dels handlar det om statens, regionens eller kommunens attitydförändrande insatser. Vilka attityder är önskvärda, i utvecklingsprogram och skolplaner? Varför är de önskvärda, enligt vem och utifrån vilka värderingar? Olika program för att öka det entreprenöriella tänkandet hos framförallt unga har genomförts över hela Sverige och kan, om man vill vara elak, närmast likna en ideologisk hjärntvätt, beroende på programmets utformning.

7 Litteraturförteckning

- Adolfsson, Gerd, 1997. "Kulturen som drivkraft – och människan som skapare av sig själv och sin värld" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Ahlin, André, 2006. "Bruksandan, patriarkalismen och folkhemmet" i Berger, Sune – Lundmark, Mats – Strömberg, Thord (red.) *Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Backius, Stefan, 2006. "Mobilisering i stålkrisens spår" i Berger, Sune – Lundmark, Mats – Strömberg, Thord (red.) *Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro, 1997. *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Ekomuseum Bergslagen.
- Berger, Sune, 1997. "Bruksanda och platsers betydelse" i i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Berger, Sune – Lundmark, Mats – Strömberg, Thord, 2006. *Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Berger, Sune – Melin, Leif, 1984. "Kommunerna och strukturovandlingen" i *Kommunerna och näringslivet. Ett näringslivspolitiskt dilemma*. Stockholm: Liber Förlag.
- Berggren, Christian – Brulin, Göran – Gustafsson, Liselotte, 1998. *Från Italien till Gnosjö. Om det sociala kapitalets betydelse för livskraftiga industriella regioner*. Nya jobb och företag. Rapport nr 2. Stockholm: Rådet för arbetslivsforskning.
- Bergström, Göran - Boreus, Kristina, 2005. "Idé- och ideologianalys" i Bergström, Göran - Boreus, Kristina (red.) *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig textanalys*. Andra upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Borgström, Bengt-Erik, 1996. "Utvecklingens retorik" i Ekman, Ann-Kristin (red.), *Bortom bruksandan: Föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR).
- Bornholm, Helena, 2006. "Grythyttan: från ståltid till måltid" i *KK-bladet* nr 1 mars 2006, s. 7-10.
- Brismark, Anna, 2006. "Bruksandan och utbildningsmotståndet" i Berger, Sune – Lundmark, Mats – Strömberg, Thord (red.) *Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Bursell, Barbro, 1997. "Bruket och bruksandan" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red.) *Bruksandan – hinder eller möjlighet*. Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.

- Delanty, Gerard, 1997. *Social Science: Beyond Constructivism and Realism*. Buckingham: Open University Press.
- Ekman, Ann-Kristin, 1996a. "Från Stålverk till Sevillapaviljong" i Ekman, Ann-Kristin (red.), *Bortom bruksandan: Föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR).
- Ekman, Ann-Kristin, 1996b. "Inledning" i Ekman, Ann-Kristin (red.), *Bortom bruksandan: Föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR).
- Ekman, Ann-Kristin, 1997. "Kultur och utveckling i Bergslagen" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Florida, Richard, 2006. *Den kreativa klassens framväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Forsberg, Anette – Höckertin, Chatrie – Westlund, Hans, 2001. *Socialt kapital och lokal utveckling – en fallstudie av två landsbygdskommuner*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet, 2001:15.
- Forsberg, Gunnel, 1997. "Reproduktionen av den patriarkala bruksandan" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Forsemalm, Joakim, 2003. "Vems är staden?" i *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg: Daidalos.
- Fraser, Nancy, 2005. "Rethinking Recognition" i *Cultural Studies: from theory to action*. Leistyna, Pepi (red). Malden, MA: Blackwell Pub.
- Gagge, Carl-Magnus, 1997. "Bruksanda och fysisk miljö" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Hallberg, Lena, 2006. "Bruksanda – vad är det?" i Berger, Sune – Lundmark, Mats – Strömberg, Thord (red.) *Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Hallin, Göran, 1995. "Slogan, image och lokal utveckling" i *Samhällets geografi*. Berger, Sune (red). Uppsala: Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift.
- Henrekson, Magnus – Stenkula, Mikael, 2007. *Entreprenörskap*. Stockholm: SNS Förlag.
- Howarth, David, 2005. *Diskurs: En introduktion*. Köpenhamn: Hans Reitzels förlag.
- Hoyman, Michele – Faricy, Christopher, 2009. "It Takes a Village: A Test of the Creative Class, Social Capital, and Human Capital Theories" i *Urban Affairs Review*. Volym 44, nummer 3, januari 2009.
- Isacson, Maths, 1997. "Bruksandan – hinder eller möjlighet? Sammanfattning av fyra seminarier i Bergslagen 1995-1997" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Janzon, Bode, 1997. "Idrott i brukssamhället: 1920-1950" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.

- Karlsson, David, 2003. "Mellan jaget och nätet. Manuell Castells, cykelkedjan och Göta älvs båda stränder" i *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg: Daidalos.
- Kåring Wagman, Anna, 1998. "I ♥ Stockholm – lokal identitet och marknadsföring av orter" i Emilsson, Ann – Lilja, Sven (red.) *Lokala identiteter – historia, nutid, framtid*. Högskolan i Gävle-Sandviken. HS-institutionens skriftserie No. 2.
- Larsson, Reidar, 2006. *Politiska ideologier i vår tid*. Sjunde upplagan. Lund: Studentlitteratur.
- Lundberg, Bertil, 1997. "Förbrukade orter" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Magnusson, Ulf, 1997. "Den föränderliga bruksandan" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Malmberg, Bo, 2000. "Befolkningsgeografin – en bortglömd pusselbit?" i *Det nya samhällets geografi*. Berger, Sune (red). Uppsala: Uppsala Publishing House.
- Norman, Karin, 1996. "Tillhörighet i Smedjebacken" i Ekman, Ann-Kristin (red.), *Bortom bruksandan: Föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR).
- Pettersson, Anna, 2006. "Från bruk till folkhem" i Berger, Sune – Lundmark, Mats – Strömberg, Thord (red.) *Bergslagsidentitet i förändring: En forskningsresa i tid och rum*. Örebro: Universitetsbiblioteket.
- Rothstein, Bo, 2003. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS Förlag.
- Rydén, Göran, 1997. "Männens Bergslagen och kvinnornas" i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- SCB, MIS 2005:2, Geografin i statistiken.
- Sernhede, Ove, 2003. "Förorten som exil. Loïc J.D. Wacquant och postindustriella fattigdomsmönster" i *Urbanitetens omvandlingar. Kultur och identitet i den postindustriella staden*. Göteborg: Daidalos.
- Sørensen, Ole Beier, 1995. "Trotjänare och tusenkonstnärer – kultur, livsformer och omstrukturering" i *Samhällets geografi*. Berger, Sune (red). Uppsala: Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift.
- Tinagli, Irene – Florida, Richard – Ström, Patrik – Wahlqvist, Evelina, 2007. "Sweden in the Creative Age". Göteborg: Kulturgeografiska institutionen, Handelshögskolan, Göteborgs universitet, 2007:2.
- Urry, John, 1995. *Consuming places*. London: Routledge.
- Vikström, Eva, 1998. *Bruksandan och modernismen*. Stockholm: Nordiska museets förlag.
- Wahlström, Lage, 1996. "Retoriken i praktiken" i Ekman, Ann-Kristin (red.), *Bortom bruksandan: Föreställningar om kultur, historia och utveckling i Bergslagen*. Östersund: Institutet för regionalforskning (SIR).
- Wenneberg, Søren Barlebo, 2001. *Socialkonstruktivism: positioner, problem och perspektiv*. Malmö: Liber.

- Westholm, Erik, 1997. ”Uppväxt med bruksanda” i Bergdahl, Ewa – Isacson, Maths – Mellander, Barbro (red). *Bruksandan – hinder eller möjlighet?* Smedjebacken: Ekomuseum Bergslagen.
- Åberg, Rune, 1990a. ”Förord” i Åberg, Rune (red.) *Industrisamhälle i omvandling*. Stockholm: Carlssons.
- Åberg, Rune, 1990b. ”Människan i ett föränderligt industrisamhälle” i Åberg, Rune (red.) *Industrisamhälle i omvandling*. Stockholm: Carlssons

Internetkällor

- ¹<http://www.glesbygdsverket.se/site/default.aspx?id=3515> (2009-08-11)
- ²<http://www.ne.se/sve/anda> (2009-08-11)
- ³<http://di.se/Nyheter/?page=/Avdelningar/ReadSentDIArticle.aspx%3FDIArtId%3D%25c2%25ae%25e2%2580%25a0%25c3%25bfS%255c%25c5%25bd%25c3%258793%25c3%25bd%25c3%2580i%25c3%25b7%25c3%25bf%25c3%259bZ%25c3%25bd%2540%25c3%25a1A> (2009-08-11)
- ⁴<http://www.skl.se/artikel.asp?A=11248&C=445> (2009-08-12)
- ⁵<http://www.skl.se/artikel.asp?A=1646&C=445> (2009-08-12)
- ⁶<http://foretagsklimat.svensktnaringsliv.se/rankingall.do> (2009-08-12)
- ⁷http://www.svd.se/nyheter/inrikes/artikel_208921.svd (2009-08-12)

Övriga källor

- Backius, Stefan, Forskarskolan Urbana Studier, Örebro Universitet. E-brev 2009-05-12.
- Ekholm, Hans, Sveriges Kommuner och Landsting. E-brev 2009-04-30.